

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Yayın No: 1326

Hukuk Belleği ve Hukuki İktidar
Mezhep Akli ve Geleneksel İslâm Yönetimi Üzerine
Yeni Bir Kavramsallaştırma
Tahir Yıldız

Yayın Koordinatörü: Murat Aydemir
Editör: Prof. Dr. Abdurrahim Kozalı
Tashih: Dilek Doğan
Kapak ve İç Tasarımı: Tuncay Aşşar

Bu eserin ilmi/edebi redaksiyonu
İLK SAY Kurulu marifetiyle yapılmıştır.

1. Baskı, Mayıs 2024, Ankara, 2.000 adet
ISBN 978-625-4285-23-3
Sertifika No: 48058

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 22.04.2023 tarih ve
187 sayılı kararı ile basılmıştır.

Ostim OSB Mah. 1256 Cad. No: 11
Yenimahalle / ANKARA
0312 354 91 31 (pbx)
0312 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr

Hukuk Belleği ve Hukuki İktidar

Mezhep Aklı ve
Geleneksel İslâm
Yönetimi Üzerine
Yeni Bir
Kavramsallaştırma

Tahir Yıldız

TAHİR YILDIZ

1995'te Yozgat'ta doğdu. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanında lisans ve yüksek lisans derecesini aldı. Şu an aynı bölümde doktora öğrencisidir. Türkiye Diyanet Vakfı Genel Merkezinde burslandırılan yabancı öğrencilerin akademik gelişiminden sorumlu Akademik ve Kültürel Faaliyetler Uzman Yardımcısı olarak çalıştı. Şu an TDV İlim Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı bünyesinde kurulan İLK SAY Akademi Destekleme Programı koordinatörlüğünü yürütmektedir. Ayrıca Diyanet TV'de yayınlanan Doğu-Batı Arasında isimli programda moderatörlük yapmaktadır.

Basılmış Eserleri

Zuhd and Patrimonialism, Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.

İktidarın Dört Evresi: Kanuni Döneminde Meşruiyet ve Rıza, Ankara: Akçağ, 2021.

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

Hukuk Belleği: Mezhep Aklı Üzerine Yeni Bir Kavramsallaştırma	1
A. Modern Hukuk Bir İktidar Alanıdır	6
1. Kişinin Hukuki Üretimi	8
2. Toplumun Hukuki Üretimi	11
3. Tabiatın Hukuki Üretimi	15
B. Devlet Aklı	23
1. Devlet Aklının Doğuşu	24
2. Corpus Mysticum	28
3. Devlet Aklı ve Hukukçular	30
C. İslâm Hukuk Mantığı ve Devlet Aklı	38
1. Egemenlik ve İslâm Hukuk Mantığı	41
2. Çok Merkezli Hukuk Kültürü	47
a) Sivil Eğitim	57
b) Şehirler ve Vakıflar	60
D. İktidarın Hukuki Savunusu	63
1. Yeni Bir Kavram Denemesi: Hukuki İktidar	65
2. Hukuk Gözetiminde Devlet Aklı	67
3. Mezhep Usulü ve Hukuki İktidar	70
E. Hukuk Belleği	72
1. Hukukun Maksadı Teorisi	74
a) Pragmatik Eklektisizm	78
b) Zaruret Prensibi	82
2. Hukukun Ahlakiliği	89
3. Anayasal Yurtseverlik	92
F. Sonuç Yerine: Toplumsalın Düşüşü	96

Hukuki İktidar: Patrimonyal İktidar Söylemini Yeniden Düşünmek	101
A. Sözleşmeci Devlet Teorisi.....	108
1. Adaletle Hükmetmek	109
2. Hukuk Bilinci	114
B. Devlet Fikri	118
1. Şeriatın Uygulanması.....	119
2. Siyâset-i Şer'îyye.....	123
C. Düzen Fikri.....	129
1. Sözleşmeci Kuram	133
2. Unsurların Sabitlenmesi	137
3. İşlevsel Eşitlik.....	141
D. İslâmî Saltanat Düşüncesi	148
E. Siyâset-i Nefise.....	155
1. Sûfî Tecrübe	157
2. Ekberî Velâyet Öğretisi	163
F. Sonuç Yerine: İlahî Krallığın İmkânı.....	167
Kaynakça.....	184

ÖN SÖZ

Aydınlarımız Batı merkezli tarih anlatısının yoğun etkisini taşırlar. Bu yüzden bizim tarihimiz basit biçimde “bize ait olan” bir tarih fikrinden öte, Batı merkezli gelişen tarihsel kuramların, dönemselleştirmenin ve kavramların sınanma nesnesi olarak hizmet eder. Batı’da vücuda gelmiş tarihsel kategoriler, Batı tarihçileri ya da Batı’da eğitim almış kendi tarihçilerimiz için “genelgeçerlik” arz etmesinden ötürü insanlık tarihini anlamlandırma açısından büyük bir işleve sahip olmuştur. Öncelikle dinsel olanı düşünmek için Hıristiyan kurumlarına, modern olanı düşünmek için de Batı Avrupa kurumlarına referans veririz. Dinsel ve dünyevi fikrimiz bağlamını Avrupa kültürüne borçludur.

Niyazi Berkes şöyle der: “İslâm hukukunda (şeriatında) evlenme, Hıristiyanlıktakinin tersine dinsel yanı olmayan hukuksal bir mukavele akdidir. Boşanmanın niteliği de öyledir. Ne evlenme ne de boşanma dinsel bir kuraldır.” (Berkes, 2021, s. 14)

Berkes aynı sayfanın hemen altında ise şunları yazar: “Şeriat denen hukuk kuralları fakih denen

ve hiçbir dinsel rahiplik niteliği olmayan, dünyasal toplum düzeni uygulamalarını kurallama işiyle uğraşan (Max Weber'in bu türü tanımlamak için kullandığı terimle, 'honoratiores' sözcüğüyle özelliğini anlattığı) laik kişilerce¹ geliştirilmiştir. Başlangıçta bunlar yeni Müslüman toplumu içinde tümüyle dünya işleriyle uğraşan kişilerdi (en ünlülerinden ve eskilerinden olan Ebû Hanîfe kumaş ticareti yapan Müslüman bir İranlıydı)." (Berkes, 2021, s. 14)

Berkes'in aklındaki "dinsel ve seküler" ayrımı tamamıyla Avrupa'nın tarihsel bağlamına aittir. Onun kafasındaki dinsel olan, bir klerge ya da kilise yapılanmasına ait olan demektir. İslâm'da böyle bir yapılanmanın var olmadığını birçok yerde ifade etse de Ebû Hanîfe başta olmak üzere İslâm hukukçularını dünyevi olarak düşünmüştür. Bağlamdan da anlaşılacağı üzere "din, şeriat ve fıkıh" arasındaki mevcut ayrımı tam çözememiştir. Metin Heper de Berkes gibi Avrupa tarihine ait kavram ve bağlamları İslâm dünyasına uygulamaktan geri durmaz. Ona göre: "Osmanlı sistemi, Katolik dünyasındaki durumdan da farklıydı. Osmanlı'da İslâm, hiçbir zaman devlet karşısında özerk bir kurum görünümü vermemiştir. Din adamları, padişah tarafından atanırlar ve görevden alınırlardı. Ulemâ, padişahın şeriata aykırı bulduğu kararları geçersiz kılma hakkına sahipti fakat bu yola nadiren başvurulmuştur." (Heper, 2015, s. 58)

Heper tıpkı Berkes gibi dinsel olanı "kurumsal" olarak düşünmüş ve bu düşünceden hareketle Osmanlı

.....
¹ Vurgu bana ait.

düzenini anlamaya çalışmıştır. Ona göre dinsel olan şey, kilise-krallık düalizmi gibi dünyevi iktidarın karşısında kurumsal olarak konumlanan ve dinsellik iddia eden şeydir. Onun kafasında “yönetici elit” seküler tarafı ve seküler yönetim tarzı olan adabı temsil eder: “Özetle Osmanlı, rasyonellik olarak ifade edilebilecek gereklilik ve usallık ilkelerinden yola çıkarak yönetici zümreler için idealler ve yüksek değerler ağırlıklı bir devlet felsefesi geliştirmişti. Bürokratik seçkinler bu idealleri ve değerleri, seçilmeleri ve eğitimleri sürecinde yerine getirdikleri roller yani örgütsel toplumsallaşmaları yoluyla özümsemişlerdir. Adap olarak adlandırılan bu felsefe ‘seküler ve devlet yönelimli’ idi ve ‘devleti yerleşik değerlerle özdeşleştirmek’ çabalarının bir sonucu olarak geliştirilmişti.” (Heper, 2015, s. 54)

Oysaki adap, Osmanlı’dan çok daha önce “din ve devletin kardeşliği” eksenli geliştirilen İslâmî yönetime ait siyasal kültürü tanımlıyordu ve antik dünyadan o döneme ulaşan siyasal düşünce geleneğini İslâmîleştirmişti. Heper, Weberci kategorileri Osmanlı tarihinde şöyle istihdam eder: “İngiltere’de öncül yapı merkezî feodalizm, Fransa örneğinde ademimerkeziyetçi feodalizm iken Osmanlı’da bu yapı patrimonyalizm idi. Hem merkezî hem de ademimerkeziyetçi feodalizmde merkezî otorite, dengeleyici güçler tarafından etkin biçimde kontrol edilirken patrimonyalizmde çevre, merkez tarafından hemen tamamen etkisiz hâle getirilmiştir.” (Heper, 2015, s. 37)

Berkes ise Osmanlı yönetimine dair şunları aktarır: “İslâm kaynaklı ‘ideal ümmet fiction’unda toplumsal

tabakalar arasındaki düzen, bütün dünyasal enerjileri bütün kişilerin eşitliği altında Tanrı ürünü en yükseğe çıkarmaya yönelmiş olmaktadır. Osmanlı ‘patrimonyalizm’indeyse devletin babası, Tanrı’nın gölgesi olma sıfatını almakla dünyada Tanrı’dan başka her şeyin üstüne çıkarılmış bir güç olur.” (Berkes, 2021, s. 18)

“Şeriat ve tarikat kurallarına belki en uyumlu devlet türü (Max Weber’den gelme bir terimle) ‘karizmatik otorite’ye dayalı devlet olabilirdi... Belirsiz biçimde ‘halkın rızası’ teorisine benzer fiktif bir ‘halü-akt’ seremonisi Osmanlı tarihinde sürekli uygulanmıştır. Bu, tahtına zaten oturmuş olan padişaha bir ‘şeriat’ giysisi de giydirmek içindi, özellikle ‘halife’lik dönemi gelince.” (Berkes, 2021, s. 56)

Burada şeriatı bir tür maskeleyen olarak gösteren Berkes birkaç sayfa sonrasında şeriatın pratisyeni olan “ulemâ” için şunu ifade eder: “Ulemâ, devletle din arasındaki uçurumda birleştirici öge görevini üstlenirdi. Ulemâ, Batı geleneğinde olduğu gibi bir ‘kilise örgütü’ değildi, devletle toplum arasında hukuksal bir bağ oluştururdu.” (Berkes, 2021, s. 58)

Bu yazarlar, “patrimonyalizm” kelimesini kullanmakta ısrar ederlerken “patrimonyalizmin” devletin gayrişahsiliği ilkesini içermediğini biliyor olmalılar. Diğer yandan “patrimonyalizm” grup bilincine varmış bürokratlar sınıfının varlığına yabancıdır. Ancak Heper, patrimonyal olarak nitelediği devlet için şunları söyler: “Gerileme devrinde Osmanlı bürokratları, eskiden olduğu gibi artık padişahın uzantısı ve devletin sadık hizmetkârı değildiler.” (Heper, 2015, s. 64).

“Osmanlı’nın gerileme döneminde yönetici sınıf padişahın değil, devletin hizmetkârı olmuştur.” (Heper, 2015, s. 70)

Burada Berkes ve Heper’in Osmanlı Devleti için geliştirdiği şablonların tamamıyla yersiz olduğunu ifade etmiyorum. İfade ettiğim şey özellikle kendi tarihsel toplumumuzu düşünürken kullanmakta olduğumuz Weberyen şablonun gösterdiği yetersizliktir. Diğer yandan bizi yanlış sonuçlara ileten şey, Osmanlı yönetim yapısını “yazarların” seküler olarak adlandırdığı adap kültürü içerisinde devlet aklı eksenli okumamız; İslâm hukukunu, fıkıh usulünü, hukuk aklını, hukuk belleğini göz ardı etmemizdir. Oysaki Berkes “ulemânın” toplumla devlet arasında gerçekleştirdiği “hukuksal işlevinin” bilincindedir. Heper’in de referans verdiği üzere on altıncı yüzyılla birlikte âlim-bürokratların devletin gayrişahsiliği ilkesini geliştirdikleri malumdur. Peki devlet iradesinin tecellisi olan “hukuk alanını” düzenleyip icra eden ulemâ sınıfının varlığı ve bu sınıfın toplumla iç içe geçmişliği, diğer yandan hükümdarın şahsından ayrı bir devlet fikrinin varlığı “patrimonyalizm” düşüncesi ile nasıl bağdaşır? Bu çalışmada hukuk belleği ve hukuki iktidar şeklinde “siyasal ve hukuksal kültürümüze” dair yürüttüğüm kavramsallaştırma, Batı Avrupa tarihsel kurum ve kavramlarının kendi tarihimiz için yeterli açıklama sunmadığına dair inancımın ürünüdür. Özellikle Weber terminolojisi yerine alternatif şablonlar üretilmelidir. Burada kendi tarihimizin kendine haslığının ve kıyaslanamazlığının altını çizmiyorum. Kendimizi anlamamız için daha yerinde kavramların

öncelenmesinin, gerekirse icat edilmesinin gerekliliğini savunuyorum. Şerif Mardin şöyle der: “Weber’in metodolojisinin temin ettiği, bir yapının anatomisini meydana çıkarmak değildir, en güçlü tarafı karşılaştırmalarda farkları ortaya çıkarmaya yaramasıdır.” (Mardin, 2019, s. 9)

Ancak Berkes, Heper ve Mardin’in Weberci analizlerinde farklılıklar birer zenginlik ya da karşılıklı eş değer formlar olarak düşünülmez. Batı kurumları birer normdur. Mardin’in tüm toplumsal tarihimizi sivil toplum düşüncesi üzerinden okuması gibi. Dahası buradaki entelektüel gayret hep farklılıkları aktarmaya adanmıştı. Ancak farklılıkları “kendi özgünlükleri” ve “ifade biçimleri” içerisinde değil. Mardin’in dediği gibi Weber metodolojisi “tarihimizin anatomisini” çıkaramaz. Bize artık toplumumuzun anatomisini çıkaracak ve tek işlevi Batı tarihini bütünlemeyecek tarihsel okumalar lazım geliyor. Çünkü iktidar/bilgi sendromunun içerisinde kendisini yöneten bir söylem üretmeliyiz. Bu açıdan aydınlarımız sadece yorumcudur. Yorumun esasında da bir gelenek içerisinde gelişen maddi ve manevi ifadeler bütünü, bir başka gelenek için tercüme etmek vardır. Böyle bir tercüme faaliyeti, tercüme edilen kültür dilini esas alır. Bu da iki gelenek arasındaki dengenin egemen kültür lehine bozulması demektir.

Bu çalışmada olduğu gibi beni her alanda destekleyen, hayatımın her karesinde kıymetli bir izi olan saygıdeğer ilim adamı Prof. Dr. Hüseyin İlker Çınar’a minnet ve şükranlarımı buradan sunuyorum. Biz

şevkli gençleri her alanda destekleyen Prof. Dr. Huriye Martı Hanımefendi'ye de teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Diğer yandan kendisi ile sık sık entelektüel sohbetler gerçekleştirdiğim ve kendisinden sürekli bir şeyler öğrendiğim Prof. Dr. Aytaç Yıldız'a, hukuk felsefesi alanında kendisinden beslendiğim, verdiğim zahmetlere karşı nezaketli tavrını hiç bozmayan Prof. Dr. Abdurrahim Kozalı'ya ve bu çalışmada beni destekleyen Dr. Hafsa Fidan Vidinli Hanım'a teşekkürü borç bilirim. Kıymetli eşim ise en büyük yükü üstlenen kişidir. Maddi ve manevi olarak beni destekledi, heyecanıma ve sevincime ortak oldu. Kendisine duyduğum minnet çok fazladır.

Ankara, 2024